

SAMFUNDETS OPLØSNING OG SELVETS:
en artikel med udgangspunkt i en anmeldelse af bogen
Ungdom, socialisation og narcissisme af Jens Bjerg og Birgitte Elle,
Unge pædagoger, 1982

Benny Karpatschof

Dette indlæg består af to dele. I den første del anmeldes den ovennævnte bog, idet hovedvægten lægges på artiklerne af Thomas Ziehe og Rolf Lindner i bogen. I indlæggets anden del tager jeg udgangspunkt i bogens *narcissisme-begreb*, men derefter vil jeg søge at nå frem til en begrebsmæssig rekonstruktion, der kan gøre det muligt at bestemme de fænomener, som narcissisme-debat-ten er rettet mod. I denne begrebsmæssige rekonstruktion videreudvikler jeg dels Durkheims *anomi-begreb*, et begreb som vedrører den samfundsmæssige opløsning, dels introducerer jeg et nyt begreb om selvets opløsning – nemlig *an-auti*. Formålet med denne begrebsmæssige rekonstruktion er at nå frem til en teoretisk bestemmelse der, i modsætning til narcissismeteorien, giver en forståelse af sammenhængen mellem disse to former for opløsning af den menneskelige virksomhed.

Ungdom, socialisation og narcissisme

Denne bog er resultatet af et seminar, som blev afholdt på RUC i efteråret 1980. Temaet var *socialisation, uddannelse og arbejde*, og seminariets centrale figur var Thomas Ziehe, som initiativtagerne, nemlig Bjerg og Elle, havde anmodet om at finde frem til "de tyske forskere, som indenfor det givne tema kunne supplere hinanden bedst muligt". Og nu har disse to initiativtagere så udgivet en bog, der består af de bearbejdede og oversatte udgaver af seminarets indlæg.

I bogens titel er narcissmebegrebet tæt forbundet med begreberne ungdom og socialisation, men faktisk er artiklerne kun forbundet med bogens titel på den løse måde, at de alle beskæftiger sig med mindst et af dens tre begreber. Bogen har derfor som så mange seminar-produkter en temmelig broget, for ikke at sige patchwork-agtig karakter. Det er kun to af bogens i alt fire "tyske" artikler, som svarer til bogens titel, og det er også disse to artikler (og de to forfatteres gensidige kommentarer), som denne anmeldelse beskæftiger sig med.

Bogen sigter øjensynligt på en bred læsergruppe inden for den pædagogiske offentlighed, men den kan ikke rigtig sige at være velegnet hertil. Dels er den som allerede antydnet præget af en broget sammensætning og ret uoverskuelig komposition, dels har den sat sig mellem to stole med hensyn til det teoreti-

ske niveau. I titlen og i udgiverens indledning- og afslutningskapitel (det sidstnævnte fylder en tredjedel af bogen) lægges der op til en introduktion af narcissmedebatten i almindelighed og af litteraturen om den ungdommelige narcissisme som den ny socialkarakter i særdeleshed. Men i de to tyske artikler, der på original vis beskæftiger sig hermed, er der, som vi i det følgende skal se, tale om en ret avanceret diskussion mellem professionelle narcissisme-debattører i en debat, som har løbet siden midten af 70'erne, og som disse debattører tydeligvis er begyndt at blive en smule trætte af.

Det var Thomas Ziehe, der i 1975 med sin disputats *Pubertät und Narcissismus*, startede denne debat, og det er derfor rimeligt nok, at det også er ham, der lægger ud i denne bog. Det sker med artiklen "om narcissismens sårbarhed. – Kulturelle frisætningsprocessers psykiske nedslag".

Han indleder med et videnskabshistorisk hjertesuk. Da han og andre kritiske samfundsforskere i begyndelsen af 70'erne startede den aktuelle socialisationsteoretiske forskning, havde begrebet socialisation en klang af befrielse. Begrebet var polemisk vendt mod såvel biologiske teorier om karakterens arvelige status som mod åndsvidenskabernes individualistiske personlighedsbegreb. Begrebet socialisation pegede på subjektiviteten som noget socialt, og dermed som noget der muliggjorde en personlighedsmæssig frisættelse i forbindelse med en progressiv samfundsmæssig udvikling. Men nu, siger Thomas Ziehe, er socialisation indgået i dagligsproget som et helt anonymt begreb, og det er i så høj grad blevet brugt til at forklare afmagt og fejludvikling, at det har mistet sin frigørende aura, og i stedet har fået en pessimistisk klangfarve. Vi skal om lidt møde det samme kidnapningsfænomen i forbindelse med ordet *narcissisme*.

Derpå giver Ziehe et kort og meget instruktivt resumé af narcissismetemaet, primært af teorien om hhv. *narcissistiske forstyrrelser* og den nye socialkarakter, altså om det generelle skift i personlighedsdannelsen i retning af et svækket selv, hvis afgørende udviklingsperiode er den prædipale periode. Og her kommer så Ziehes andet hjertesuk. Også for narcissisme-begrebet har der nemlig fundet en politisk såre uheldig udvikling sted. Hvor dette begreb i begyndelsen (altså i midten af 70'erne) var knyttet til venstrefløjens kriseteorier og samfundskritik, der er det nu i voksende grad højrefløjen der foretager disse kriseanalyser, men nu med en reaktionær i stedet for en progressiv morale. Et eksempel på denne tendens bliver demonstreret i anmeldelsen i dette nummer af Lasch's bog om Narcissismens kultur.

Jeg har fremhævet disse to hjertesuk, fordi der her foreligger et generelt problem i skæringslinjen mellem den teoretiske debat og den politiske kamp. Det er måske netop på grund af den fagkritiske venstrefløjs fejlagtige opfattelse af forholdet mellem videnskab og politik, at den nu med fortrydelse gang på gang må konstatere, at dens egne teoretiske våben er faldet i fjendens hænder.

I det næste afsnit beskæftiger Ziehe sig med ændringerne i opvækstbetingelserne på, hvad han kalder et kulturteoretisk niveau. Det begreb, han her arbejder med er *kulturel* frisætning. Hans pointe er vist nok, at den kulturopløsning som vi p.t. er vidne til, ikke er nogen begrædelig proces, fordi den er en frisætning fra en kulturel tradition, som har været undertrykkende og kvælende. Kulturopløsningen er således et mulighedsfelt på godt og ondt. Et af dens

symptomer er svækkelsen eller destabiliseringen af den individuelle identitet, specielt hos ungdommen.

Efter dette kulturteoretiske afsnit går Ziehe over til sit primære forehavende, den psykoanalytiske behandling af børn og unges personlighedsudvikling ud fra narcissisme-problematikken. På en udenforstående, for ikke at sige en hedning, som mig virker denne narcissisme-teoretiske forklaring på de unges påståede svækkelse af selvet sandt at sige mere fordunklende end illuminerende. Imidlertid fremkommer Ziehe med nogle væsentlige videnskabsteoretiske betragtninger om forholdet mellem en samfundsvidenskabelig og en psykoanalytisk begribelse af bestemte fænomener. Hvor den samfundsvidenskabelige teoridannelse beskæftiger sig med de objektive livsbetingelser, fx. hvad forældrene faktisk gør i relation til børnene, der interesserer psykoanalysen sig alene for den barnlige fantasi. Ikke med barnets moder, men med barnets "moderintrojekt". Ikke med verden set ud fra den voksnes realitetsprincip, men med "formningen af amorfe, urettede men også righoldige driftsbestræbelser."

Ziehe går så langt i hævdelser af denne teoretiske (og tilsyneladende også ontologiske) dikotomi mellem det objektive og dets introjekter hos barnet, at han anklager de som betvivler en sådan opdeling for at opfatte ethvert subjekt som totalt socialiserbart. Og det er naturligvis en alvorlig trussel. Det er også helt i overensstemmelse med denne metodiske dualisme, at Ziehe ser narcissisme-teoriens tese som en påstand, ikke om moderbindingens natur, men om naturen af bindingen til moderintroyektet. I konsekvens heraf drejer de unges frigørelse fra forældrene sig, ud fra et psykoanalytisk synspunkt heller ikke om den faktiske økonomiske og sociale løsrivelsesproces, men derimod om "en frigørelse fra introjektets *indre* strukturer."

Med sin metodiske dualisme forsøger Ziehe således at give kejseren, hvad kejserens er, og Gud (for ikke at sige Freud), hvad Guds er. Men det redder ham ikke for et velrettet angreb fra en samfundsforsker. Det er Rolf Lindner, hvis artikel karakteristisk nok hedder "Kulturanalytiske bemærkninger til den nyere ungdoms-'krise'".

Lindners udgangspunkt er konkrete ungdomssociologiske undersøgelser, specielt fra England, og han modstiller direkte den idealistiske, spekulative tyske tradition og den empirisk orienterede engelske.

Lindner starter med at gøre opmærksom på, at "ungdomskriser" synes at have en cyklisk karakter med en periodelængde på 20-30 år. Den forrige krise var i slutningen af 50'erne og første halvdel af 60'erne. Dengang talte man om "overfladiskhed" og "adsprethed" hos eleverne.

Jeg kan her ikke dy mig for et nostalgisk tilbageblik på denne epoke. Min egen ungdomsgeneration i 50'ernes slutning blev udnævnt til "den tavse generation" i en lang og meget bekymret kronikserie i Politiken. Kronikørerne var dybt nedbøjede over demokratiets fremtidsudsigter med sådanne sløve arvtagere. Det var så vidt jeg husker et års tid før den første atommarch i 1960. Med denne forsvandt enhver bekymring over ungdommens sløvhed og afpolitisering. Til gengæld opstod der pludselig en næsten lige så stor bekymring over, at Moskva-agenter var ved at forføre ungdommen.

Lindner går nu over til at reinterpretere den påståede ungdomskrise som et pædagogisk fænomen, som "opdragerkrise" snarere end en "ungdomskrise".

Lindner ser denne opdragerkrise som en krise for hele den åndelige og moralske ledelse, altså som en krise i det, der med et marxistisk udtryk kaldes overbygningen. Forfatteren skriver, at påstanden om de unges apati er et udtryk for pædagogernes bekymring over, "at de som skal ledes ikke lader sig lede, ja endda ikke har nogen angrebsflader for at blive ledet". Det er, siger Lindner, selve "lærerens idé" og "undervisningsparadigmet" som står på spil. Nemlig at der skal ske en udveksling af viden mod respekt. Det nye ved den aktuelle pædagogiske krise er, tilføjer forfatteren ironisk, at det nu er 68-generationens pædagoger, som bliver inddraget i denne krise. De er gået ind i undervisningsarbejdet med emancipationsforhåbninger, og når de lider under deres eleveres apati og manglende interesse, er de tilbøjelige til at overse, "at den pædagogiske sammenhæng – også i progressive antræk – er et hegemoniforhold". I denne tilstand af frustration optræder teorien om den ny socialisationstype, nemlig den narcissistiske, som en aflastningsventil for den desillusionerede emancipator. Men det er er aflastning, der blokerer den nødvendige pædagogiske selvforståelse.

Efter denne radikale omvurdering af selve det fænomen, der er narcissismedebattens udgangspunkt, går Lindner nu over til et teoretisk opgør med, hvad han kalder "den psykoanalytiske forkortning af kulturelle artikulationsformer". Han anklager således Ziehe for at ignorere de klassespecifikke forhold ved de unges livsbetingelser, og han mener Ziehes teoretiske dualisme, hvor det sociologiske og det dybdepsykologiske opfattes som uafhængige eksistensplaner, "truer med at blive en frelsende engel med hvis hjælp, hvad som helst kan overfortolkes narcissismeteorisk, når det ikke kan hales i land empirisk.

Lindner går derefter over til at sammenligne de lagspecifikke kendetegn ved hhv. arbejderklassens og middelklassens ungdomssubkulturer på grundlag af nogle engelske undersøgelser. Han opererer her med et subkulturbegreb, der både tager hensyn til klasse- og generationsforskelle, idet han med udgangspunkt i Birmingham-skolen definerer kultur som "den måde individer, grupper og klasser håndterer og omfatter det råmateriale, som udgøres af deres sociale og materielle eksistens i en specifik historisk sammenhæng".

Lindner sammenligner nu det modsætningsforhold, som hhv. arbejderbørnene og de borgerlige børn har over for skolen. Om arbejderbørnene siger han: "Som kulturel fremmed terræn er skolen en slagmark, hvor væbnene hos dem, der skal opdrages, rækker fra apati til vandalisme". Heroverfor står de borgerlige unges forhold til skolen. Disse unge står ikke på forhånd i opposition til skolen, der som institution er en del af deres grundkultur. Når de formulerer en kritik, sådan som under ungdomsoprøret, er det da også på sin vis en indre kritik, der søger at reformere institutionernes normer og værdier. Dermed er deres kritik også langt mere eksplosiv, når den kommer til udtryk. Netop fordi det er en kritik indenfor og ikke udenfor institutionen. Hvor arbejderungdommen vender institutionen ryggen, der søger den borgerlige ungdom enten at reussere på institutionens præmisser, eller hvis dette ikke er muligt, at erobre institutionen for at ændre dens præmisser.

Med disse to indlæg er narcissismedebattens fronter klart markeret. På den ene side er der selve narcissismeteorien og på den anden side dens modstandere. Det virker jo umiddelbart logisk nok. En teori må enten være sand eller

falsk, en tredje mulighed gives ikke, som Aristoteles ville have sagt. Spørgsmålet er imidlertid om denne dikotome teoretiske stillingtagen er lige så logisk, som den ser ud. Dette spørgsmål skal det næste afsnit behandle.

Modeteoriens falske frontdannelse

En modeteori er næsten altid en fokusering på et bestemt fænomen med en tilhørende forklaring på fænomenet. Hvis det nu er et fænomen, som optager mange mennesker, så kan den teori som kommer først med en forklaring, vinde en betydelig udbredelse. Det giver folk en vis beroligelse, at de nu tror at forstå fænomenet, og selv om det, som nu er blevet en modeteori, er ganske ude af stand til at gøre noget ved det underliggende problem, så forekommer det i sig selv mindre skræmmende efter at være blevet forsynet med en videnskabelig forklaring.

Men når der kommer en modeteori, så kommer der uundgåeligt en gruppe modstandere af teorien. For kan man ikke nå at vinde anerkendelse som tilhænger af modeteorien, så kan man måske med held slå sig op som kritiker af den. Og den nemmeste måde at kritisere teorien er simpelthen at benægte fænomenets eksistens. Så slipper man nemlig for at skulle producere en alternativ forklaring. Hermed er der optået to lejre til at udkæmpe en debat, som på forhånd er sikret et stort og interesseret publikum. Der er på den ene side modeteoriens tilhængere, som dels hævder fænomenets reale eksistens, og dels at deres teori er den korrekte forklaring på det. På den anden side er der så modstanderne, som benægter fænomenets eksistens, og som derfor følgerigtigt må karakterisere modeteoriens forklaring som fuldstændig falsk.

I den aktuelle narcissismedebat er de to sider således for det første tilhængerfløjen, som mener at den ny socialisationstype er et realt (og meget væsentligt) fænomen, som Ziehe og Kohut med flere giver en korrekt analyse af. Og for det andet er der modstanderfløjen som mener, at denne teoridannelse er udtryk for ren begrebsforvirring, og at der slet ikke er noget fænomen, at beskæftige sig med.

Men som det er fremgået af min skildring, er denne form for teoretisk frontdannelse i almindelighed snarere udtryk for en videnskabssociologisk end for en forskningslogisk nødvendighed. Hvis man vurderer kontroversen ud fra et rent logisk synspunkt, så er det jo slet ikke givet, at der kun kan eksistere frontdannelsens to standpunkter, og at der ikke findes en tredje mulighed. Fx. den, at der faktisk foreligger et eller andet realt (og måske temmeligt væsentligt fænomen), men at modeteorien giver en forkert forklaring på dette fænomen.

Modedebattens falske dikotomisering er nemlig knyttet til en førvidenskabelig tendens til at sammenblende fænomen og begreb. Narcissismeteorien tilhængere sammenblender det fænomen, de taler om, med det begreb, som de bruger til at tale om det. Og modstanderne gør det samme, når de på samme tid benægter fænomenet og begrebet.

Ud fra denne begrebslogiske analyse er den tredje mulighed da at adskille fænomen og begreb. Dvs. at se nøjere på, om der er et eller andet interessant fænomen, som modeteorien har taget sit udgangspunkt i, men som dens begreb giver et forvansket billede af.

En rekonstruktion af narcissisme-teoriens indhold

Når vi skal foretage en sådan kølig nyvurdering af det kontroversielle fænomen, som narcissismeteorien beskæftiger sig med, møder vi den vanskelighed, at der ikke er ret meget, vi kan støtte os til. Der er naturligvis en del klinisk psykologisk materiale af den art, som i dette nummer af Psyke & Logos er beskrevet i artiklerne af Bo Møhl og Birgitte Skovgaard, men når det drejer sig om det, som Ziehe kalder ”den nye socialisationstype”, så er der som Lindner fastslår, meget lidt empiri vedrørende den store gruppe af unge, som teorien omhandler.

Det ser ud som om denne narcissismeteoris tilhængere har oversprunget nogle afgørende videnskabelige processer. Der mangler faktisk alle de tre faser, der normalt konstituerer et realvidenskabeligt forskningsprogram. For det første mangler der en fænomenbeskrivelse, for det andet en genstandsmæssig lokalisation af de beskrevne fænomener, og for det tredje en væsensbestemmelse af de således empirisk definerede fænomener.

Jeg skal nu skitsere en sådan forskningsproces ved, foreløbigt som et preliminært tankeeksperiment, at bevæge mig gennem disse 3 realvidenskabelige faser.

Fase 1: Fænomenbeskrivelse – ”Den ungdommelige narcissisme”

Et fænomen er blot noget, som vi erfarer. I første omgang behøver der slet ikke at være tale om et videnskabeligt forhold, det kan være et rent praktisk fænomen, dvs. noget som ganske almindelige og uvidenskabelige mennesker møder i deres praksis. For at man nu overhovedet begynder at tale om, for ikke at sige diskutere, et bestemt fænomen, vil der næsten altid være tale om et problematisk forhold. Der foreligger således et praktisk problem, altså noget man ikke kan få styr på. Og når der er noget, man ikke kan få styr på, så begynder man ikke sjældent at spekulere over det. Måske begynder på et tidspunkt nogle forskere at blande sig i det, og da foreligger der et teoretisk problem ved siden af det oprindeligt praktiske (jvf. Karpatschhof, 1982a).

En af Lindners fortjenester er netop, at han forsøger at arbejde sig tilbage til det, som måske er narcissismeteorien praktiske udgangspunkt, nemlig pædagogernes kvaler med at omgås, endsige undervise, deres elever. Det ene udgangspunkt for vores fænomenbeskrivelse kan altså være noget socialt, nemlig *det sociale forhold, at de unge synes at have en forringet socialitet*. En reduceret tilbøjelighed til at indgå i et socialt fællesskab. Sådan tager det sig i alt fald ud fra en del pædagogers synsvinkel, men det kan jo, som Lindner antyder, være deres og ikke elevernes skyld. Immervæk kan vi, rent hypotetisk, have de unges forringede socialitet med i vores fænomenbeskrivelse.

Samtidig kan problemet også anskues som et psykisk problem, dvs. som et problem, der er knyttet til det enkelte individ, og ikke til samfundsmæssige størrelser alene som undervisningssystemet eller ungdomsgenerationen. Det er sådan det fremtræder for den pædagogiske psykolog og specielt naturligvis for den kliniske psykolog. Hvis nu lærerne giver op over for en bestemt elev og

får vedkommende losset over til en skolepsykolog eller til behandlingsapparatet, så foreligger der et psyko-teknologisk problem. Her bliver disse praktiske psykologers fænomenbeskrivelse muligvis, at vedkommende elev har et svagt udviklet selv, og det vil nok sige, at eleven på den ene side er dårligt udrustet mht. at udvikle stabile relationer, og på den anden side har en usikker og urealistisk selv-opfattelse.

For at holde sammen på vores preliminaire fænomenbeskrivelse kan det nok være praktisk at forsyne det fænomen, som dels fremtræder som et generelt socialt problem for pædagogerne, og dels som et individuelt psykisk problem for psykologerne, med et bestemt navn. Vi kan jo i mangel af bedre døbe det ”den ungdommelige narcissisme”. Det er naturligvis et meget kritisabelt valg, det bl.a. er intimt forbundet med selve den udgangsteori, som vi netop er ved at befri os fra, men det kan betragtes som en ren arbejdstitel for vores projekt, og netop på grund af sin vederstyggelighed er navnet egnet til at tvinge os til at finde en bedre begrebsdannelse. Dette vil imidlertid først for alvor kunne ske i den tredje og sidste fase, væsensbestemmelsen. Inden denne skal vi nu se på fænomenets genstandsmæssige lokalisering.

Fase 2: Genstandsbestemmelsen – hvor sidder narcissismen?

Jeg har i den førnævnte artikel defineret kategorien *empiri* som ”genstandsmæssig erfaring af realvidenskabelig relevans”. Vi har allerede set, at der foreligger visse erfaringer hos de praktisk involverede pædagoger og behandlere, men disse erfaringer kan først kaldes empiri i realvidenskabelig forstand, når erfaringerne bliver nogenlunde præcist relateret til nogle bestemte genstande, og der samtidig anlægges et teoretisk synspunkt på disse erfaringer. Det er den første del af denne empiri-konstituerende proces, vi nu skal se på, altså lokaliseringen af fænomenet i forhold til de konkrete genstande, som det er knyttet til.

Ved en *genstand* vil jeg simpelthen forstå noget, hvis eksistens for det første ikke lader sig benægte i praksis, og som for det andet har en sådan selvstændig karakter, at det lader sig afgrænse i tid og rum i forhold til andre genstande. I modsætning hertil vil et fænomen ganske vist også være reelt eksisterende, det eksisterer blot ikke selvstændigt, men kun som fremtrædelsesform for en eller anden genstand.

Når vi har at gøre med de fænomener, som vedrører menneskelivet, fremsatte jeg i den førnævnte artikel den påstand, at de alle vedrører enten psykologiske genstande, dvs. menneskelige individer, eller sociologiske genstande, dvs. samfundssystemer eller sociale delsystemer. Men et menneskeligt fænomen kan meget vel være knyttet til begge disse to slags genstande på én gang, ja det er netop et karakteristisk træk ved menneskelivet, at det almindeligvis forholder sig sådan. Vi må nu undersøge, hvordan det forholder sig med det fænomen, som vi her arbejder med.

Det fænomen, som vi endnu er nødt til at kalde ”ungdommelig narcissisme”, er ud fra sin beskrivelse i forrige afsnit, på den ene side noget psykologisk, dvs. at det er knyttet til det enkelte unge menneske, det er altså et træk

ved denne unges personlighed. På den anden side er det også noget sociologisk, dvs. at det er knyttet til den samfundsmæssige genstand, som er generationen af unge, det er altså et træk ved denne generations sub-kultur. (Vi har her forudsat at ungdomsgenerationen opfylder det selvstændighedskrav, som er indbygget i genstandsbegrebet, dette sociologiske problem skal vi ikke komme ind på her, men det kan lige påpeges, at selvstændighedskravet er nøje knyttet til påstanden om en specifik subkultur).

Det genstandsmæssigt problematiske ved vores fænomen er da, om vi skal vælge den psykologiske eller den sociologiske side, ja om vi evt. for en sikkerheds skyld skal vælge begge sider på én gang. Jeg skal nu gennemgå disse 3 muligheder og demonstrere, hvordan de alle fører ind i nogle alvorlige teoretiske problemer.

Den intra-psykiske narcissisme

Hvis man vælger en isoleret psykologisk genstandsbestemmelse, så er fænomenet knyttet til individet alene, det er et rent personlighedspsykologisk fænomen. Sådant en opfattelse kan man evt. træffe hos en lidt snæversynet psykoterapeut, der vil anskue problemet som et psykisk problem, og som følgerigtigt vil anbefale en rent psyko-teknologisk behandlingsstrategi. Jeg vil ikke opholde mig særligt meget ved denne position, men blot understrege, at den helt mangler muligheder for at forklare, hvordan det går for sig, at fænomenet antager massekarakter, hvad det jo netop gør ex hypotesis.

Den kulturelle narcissisme

Den anden yderlighed er at isolere fænomenet som noget rent samfundsmæssigt, altså som noget der alene er knyttet til samfundets opbygning. Ud fra denne opfattelse er der med andre ord tale om et kulturfænomen. Nu er Lasch slet ikke nogen egentlig sociologisk tænker, sådan som det fremgår af anmeldelsen i dette nummer af Psyke & Logos, men hvis vi tager hans titel for dens pålydende og forsøger at begrebsliggøre "narcissismens kultur", så kunne vi jo godt forestille os at det forhold, at folk har svagt udviklede sociale relationer, blev anskuet som et overordnet kulturtræk, som en egenskab ved samfundssystemets opbygning. Vi skal komme tilbage hertil under den næste fase om væsensbestemmelsen.

Den narcissistiske socialkarakter

Endelig kan man naturligvis forsøge samtidigt at blæse og have mel i munden. Man kan satse på den kombinerede genstandsbestemmelse, at fænomenet på samme tid er psykologisk og sociologisk. Den type genstandsbestemmelser, der følger denne strategi, er socialpsykologiske i ordets oprindelige forstand. De opererer med nogle termer, som på en gang peger på det personligheds-mæssige og det kulturelle, som samtidigt synes at karakterisere enkeltindividet og det sociale system. Sådanne termer kan være "rolle", som i den traditionelle socialpsykologi eller det kan være "socialkarakter" eller "socialisations-

type”, som i den her diskuterede narcissismeteori. Tilsyneladende er denne dobbeltstrategi at foretrække fremfor de netop gennemgåede isolerede psykologiske og sociologiske strategier. Men ved en lidt nærmere analyse viser bredden ved dobbeltstrategien at have nogle alvorlige omkastninger, for hvordan kan nu få fx. termen socialkarakter til at karakterisere to så helt forskellige slags genstande som hhv. et menneskeligt individ og et socialt system?

Sève har i sin bog (1977) med videnskabsteoretikerens ubønhørlighed dissekeret denne type af socialpsykologi, der som han skriver forudsætter at

”. . . . samfundet fremtræder som en sum af adfærds- og bevidsthedsformer, som er direkte homologe med det generelle individ” (ibid, 299). At også Sève har svært ved at løse problemet med koblingsrelationen mellem individ og samfund, viser sig imidlertid derved, at hans eget begreb *individualitetsform*, har de samme begrebsmæssige svagheder som de andre ”dobbeltbegreber”.

Ethvert dobbeltbegreb, der på en gang skal karakterisere træk ved den enkelte person og ved hele det sociale system, som personen tilhører, har nemlig nogle grundlæggende begrebsmæssige problemer med disse relanter. Et meget almindelig løsningsforsøg er da at lade dobbeltbegrebet være et elastisk medium, der efter behag kan hives snart i den personlighedsmæssige, snart i den samfundsmæssige retning. Dette har som omkostning, at begrebet bliver overordentligt uklart. En anden metode er den som Ziehe vælger, nemlig at fastholde en dualistisk adskillelse mellem det personlighedsmæssige og det samfundsmæssige plan. Herved kan han søge at forhindre, at der kommer modstrid mellem de to planer, men til gengæld bliver det meget svært at fatte (i alt fald for uden-forstående), hvordan de to planer hænger sammen. Hvad der fx. er forholdet mellem de reale forældres indvirken på karakterdannelsen og de introjekter af forældrene, som efter Ziehes mening er en så afgørende del af karakteren.

Det er således tydeligt, at ligegyldig hvilken strategi man vælger under genstandsbestemmelsen, så synes man at køre fast. Det hænger imidlertid sammen med, at vi allerede i nogen tid har forvildet os ind i den tredje og sidste fase, væsensbestemmelsen af fænomenet.

Fase 3: Væsensbestemmelsen – anomi og an-auti

En realvidenskabs primære opgave er at søge efter en væsensbestemmelse af sit genstandsområde. En sådan intenderet væsensbestemmelse er det som kaldes en teori. Hvis væsensbestemmelsen omfatter hele videnskabens genstandsområde, er der tale om en fundamentalteori, hvis den kun omfatter et delområde, er det en partialteori. Jeg skal i øvrigt ikke veje mig ud i en abstrakt filosofisk definition af begrebet væsen, men blot pege på, at jeg sammen med Elstrup Rasmussen (Rasmussen, 1981) har foreslået begrebet *logos* til at fastholde dette realvidenskabelige væsensbegreb. Logos er her en meta-teoretisk præcisering af der i den dialektiske naturfilosofi kaldes ”udviklingslogik”.

I det forslag til en antropologisk teoridannelse, som er formuleret i (Karpatschof, 1981), er der tale om en antropologisk basisteori, virksomhedsteorien, der skal bestemme menneskeartens basale karakteristika, dvs. de væsenstræk,

der er knyttet til selve den *menneskelige virksomhed*, som et overordnet fænomen, der på én gang forudsætter eksistensen af menneskelige samfund og af menneskelige individer. Det er denne virksomhed, der er selve *koblingen* mellem det enkelte individ og det samfund, som det tilhører. Denne kobletthed, der foreligger for det voksne individ, er jo ikke nogen medfødt tilstand, men derimod resultatet af en særlig antropologisk proces, *myndiggørelsen*, hvorunder denne indkobling finder sted.

Anomi – den sociologiske væsensbestemmelse

Sociologien er her defineret som den antropologiske realvidenskab, der har de menneskelige samfund, som sine genstande. Det væsensbegreb, som sociologien arbejder med, er *kulturen*. Denne kultur har en instrumentel side, produktivkræfterne og den hertil knyttede viden, og en side, der vedrører de interpersonelle relationer. Det er denne side, kulturens transaktive side, som vi her skal beskæftige os med. Kulturens transaktive side består i sin basis af selve den samfundsmæssige organisation, som i virksomhedsteorien kaldes *nomos*, hertil er knyttet det betydningssystem, som er en repræsentation af nomos, dette betydningssystem er de samfundsmæssige værdibetydninger, som i virksomhedsteorien kaldes for *etos* (se Rasmussen, 1981 og Karpatschof, 1981).

Vi er nu i den heldige situation, at en af sociologiens klassikere allerede i slutningen af forrige århundrede har gjort sig den ulejlighed at undersøge den samfundsmæssige side af det fænomen, som vi her arbejder med, nemlig opløsningen eller svækkelsen af de sociale relationer. Det drejer sig om Durkheim, der i bogen *Selvmodet* (1897), undersøger selvmordet som et sociologisk fænomen.

Nu arbejder Durkheim med flere forskellige kategorier af selvmord efter hvilket socialt indhold, der er karakteristisk. Den kategori, som her har interesse, er det *anomiske* selvmord. Ved *anomi* forstår Durkheim nærmest en opløsning af samfundets normer, idet han bruger den betydning af det græske ord "nomos", som står for samfundsmæssige love eller regler. Durkheim søger først ad statistisk vej at påvise, at når et samfund kommer ud af ligevægt på grund af en krise eller en periode med meget voldsomme ændringer, så stiger selvmordsfrekvensen. Han finder en del sådanne eksempler og udvikler derpå den forklaring, at den samfundsmæssige uligevægtstilstand svækker den styrke, hvormed samfundet får det enkelte individ til at underkaste sig sine krav, herunder at kunne bære sine problemer med selvdisciplin.

Jeg skal i øvrigt ikke komme nærmere ind på Durkheims anomibegreb, da det er knyttet til en idealistisk og på mange måder konservativ sociologi, som ligger fjernt fra min egen opfattelse. I stedet skal jeg nu skitsere en anomiteori ud fra virksomhedens samfundsmode. Som netop omtalt definerer virksomhedens samfundsmode *nomos* ud fra en materialistisk synsvinkel, således at begrebets indhold bliver den samfundsmæssige organisation, dvs. selve indbegrebet af de interpersonelle relationer. sådan som de er opbygget ud fra den menneskelige virksomhed. Anomi er da ud fra denne definition opløsningen eller svækkelsen af disse relationer. Den opløsning af de samfundsmæssige normer, som Durkheim fokuserer på, er da kun repræsentationen i *etos* af

den grundlæggende opløsning af samfundets organisation. Nu vil, sådan som Durkheim beskrev det, enhver gennemgribende og pludselig ændring af samfundssystemet indebære en vis grad af anomi. Det som vi i dag er vidne til i vort eget samfund er imidlertid ikke en pludselig acceleration i den sociale forandring. Der er snarere tale om en kontinuerlig svækkelse af de sociale relationer, en anomi-tilvækst som er pågået siden kapitalismens spæde begyndelse i Renæssancen og Reformations-tiden.

I starten var denne opløsning af det statiske feudale system en mægtig fri-gørelsesproces. Denne periode var karakteriseret af en voksende individualisering af samfundets borgere, en individualisering, der bl.a. havde en radikal ændring af etos som forudsætning.

Denne side af individualiseringsprocessen har Weber analyseret i "Den protestantiske etik og kapitalismens ånd" (Weber, 1920). Inspireret af denne bog har Riesman i "The Lonely Crowd" (Riesman, 1950) set på den opdragelsesproces, som var knyttet til denne heroiske kapitalisme, der forudsatte personer i besiddelse af en stærk, med Riesmans begreb, "inner-directed" karakter. Det er denne autoritære form for opdragelse, der passer så godt til de klassiske psyko-analytiske teorier om personlighedsdannelse.

Allerede i den tidlige efterkrigstid mente Riesman imidlertid at kunne se tegn på, at denne indrestyrede karakter-type, som havde afløst middelalderens traditionsbunde type, var retur. I stedet mente han, at det konforme masse-menneske med en "outer-directed" karaktertype var ved at dukke op. Riesman så et mindre krævende overflodssamfund med en mere eftergivende opdragelsesform som den samfundsmæssige baggrund for den ny karaktertype.

Riesmans teori var overordentlig udbredt og indflydelsesrig under den kolde krig i 50'erne og begyndelsen af 60'erne. Men så kom ungdomsoprøret, og så holdt man pludseligt op med at tale om denne deprimerende komformitet hos ungdommen. Og nu efter at ungdomsoprøret er døet ud, og en økonomisk depression har bragt en del af efterkrigstidens kulturfænomener til ære og værdighed igen, er narcissmedebatten dukket op som konformismedebattens reinkarnation, sådan som vi så Lindner bemærke i indledningen til denne artikel. Spørgsmålet er nu om der bag disse mere konjunkturrelle og ideologiske overfladetræk ved disse debatter gemmer sig en langt mere dybtgående og sammenhængende langtidstendens i samfundsudviklingen.

Lad os nu antage, at der lige siden Renæssancen har været tale om en fremadskridende anomi i hele den vestlige verden med samt dens koloniale og neokoloniale indflydelsessfære. I første omgang fører opløsningen af den rigide feudale nomos til den enestående dynamiske organisationsform, der er karakteristisk for kapitalismen. Denne kroniske tilstand af social forandring er dog stadig ikke hurtigere end, at den kan opretholde den kulturtransmission fra generation til generation, som finder sted gennem opdragelsen. Selve denne opdragelse med dens læggen vægt på den indre styring forudsætter jo netop, at der indtræffer forandringer, som det enkelte individ må tage personligt stilling til. Der er ud over denne intakte opdragelse også stadig et sammenhængende socialt netværk af interpersonelle relationer, i alt fald hvad angår den afgørende klasse, borgerskabet.

Når den sociale ændringshastighed når en vis kritisk grænse bliver det imid-

lertid umuligt at opretholde opdragelsen som kulturtransmission, og når opløsningen af *nomos* kommer op på et tilsvarende kritisk niveau, er der ikke længere tale om individualistiske, men også sociale og derfor stærke personligheder. Der er derimod tale om isolerede og derfor svage personligheder.

Jeg har her ekstrapoleret Riesman fra det udefradirigerede til det narcissistiske menneske. Inden vi går over til den psykologiske side af væsensbestemmelsen, skal jeg derfor lige indflette den advarende note, at den foretagne fremstilling er overordentlig komprimeret og abstrakt. Den beskæftiger sig ikke med de klassemæssige forskelle, som jo netop er det centrale med *nomos*, eller rettere den skildrer den del af *nomos*, som er borgerskabets. Underklassens *nomos* har nemlig haft en nogen anden historie. Her nåede anomien en indtil dato rekordagtig højde under Manchester-kapitalismens brutale epoke i midten af forrige århundrede (se Engels, 1845).

Det abstrakte og klasse-uspecifikke ved analysen invaliderer dog efter min egen vurdering ikke ved den afgørende pointe, at logos for det samfundssystem der har eksisteret gennem 500 år har været en stadig voksende anomi, hvis logiske tendens er atomisering af samfundet i serialiserede individer. Udviklingslogikken har været en konsekvent reduktion af *nomos* til markedets økonomiske relationer og af *etos* til den rene bytteværdi. Denne atomiseringsproces er i Det kommunistiske manifest beskrevet med disse magtfulde ord:

Bourgeoisiet har, hvor det er kommet til magten, ødelagt alle feudale, patriarkalske, idylliske forhold. Det har ubarmhjertigt sønderrevet de brogede bånd, der i Feudaltiden knyttede mennesket til dets naturlige foresatte, og har ikke ladet andet bånd tilbage i menneskenes forhold til hinanden end den nøgne interesse, den følelseløse ”kontante betaling”. Det fromme sværmeris, den ridderlige begejstring, det spidsborgerlige føleris stemning har det druknet i den egoistiske beregnings iskolde vand. Det har opløst den personlige værdighed i bytteværdi, og i stedet for de utallige tilsikrede og velerhvervede friheder har det sat den samvittighedsløse handelsfrihed som den eneste. Det har, kort sagt, i stedet for den udbytning der tilsløres af religiøse og politiske illusioner, sat den åbne, skamløse, direkte beregnende udbytning.

Bourgeoisiet har taget helgenlorien fra alle de hverv, som man tidligere betragtede med hellig ærefrygt. Det har forvandlet lægen, juristen, præsten, digteren og videnskabsmanden til sine betalte løsarbejdere.

Bourgeoisiet har revet det rørende sentimentale slør af familieforholdet og reduceret det til et rent pengeforhold.

(Marx & Engels, 1848).

Manifestet blev som bekendt skrevet som en dødsdom og anticiperet gravskrift over kapitalismen, der stod foran den revolution i 1848, som skulle have indført socialismen og dermed overgangen til kommunismen. Nu har denne kapitalisme vist sig at være overraskende sejlivet. Men faktisk passer diagnosen fra 1848 stadigvæk. Ja den passer måske bedre i dag, end den gjorde for 135 år siden.

Udviklingen siden da kan nemlig ses som et delvis vellykket forsøg på at imødegå anomien. Fra midten af forrige århundrede er der to tiltag i Vesteu-

ropa, som begynder at restrukturere den temmelig opløste nomos. Det er for det første fremvæksten af arbejderbevægelsen, og for det andet opbygningen af et statsapparat, der intervenerer i de sociale forhold. I dag hvor arbejderbevægelsen og socialstaten viser tegn på svækkelse og en måske begyndende opløsning, kan disse tiltag imidlertid måske ses som en reaktion på anomien, snarere end som en ophævelse af denne. Reaktionen på anomien har for så vidt været vellykket som en tidsbegrænset foranstaltning, men den er øjensynlig utilstrækkelig som lantidsstrategi.

Som vi skal vende tilbage til i sidste afsnit er denne ikke-mekaniske tilvækst i anomien karakteristisk. Netop det forhold, at der bestandig sker en aktiv kamp imod anomien, gør det vanskeligt at få øje på den underliggende langtidstendens til den postulerede anomi-tilvækst. En langtidstendens, der kun vil blive afbrudt ved en meget gennemgribende kultur-revolution.

Anauti – den psykologiske væsensbestemmelse

Vi har i forrige underafsnit set på den samfundsmæssige side af det fænomen, som vi startede med at give arbejdstitlen ”ungdommelig narcissisme”. Herunder pegede vi på, hvordan der ud fra en sociologisk analyse var tale om en opløsning af den samfundsmæssige organisation, det var denne opløsningstilstand- eller proces, som vi med en videreudvikling af Durkheims begreb kaldte for anomi. Imidlertid var det fænomen, som vi startede med at interessere os for jo i høj grad noget, der også var personlighedspsykologisk. Hvordan får vi nu denne side af fænomenet med i billedet?

Efter virksomhedsteorien er der to grundforhold, som er afgørende for relationen mellem det menneskelige individ og det menneskelige samfundssystem: det første forhold er selve den *virksomhedsmæssige kobling*, som foreligger for den voksne samfundsmæssige person, det andet forhold er den *myndiggørelsesproces*, hvorunder denne indkobling finder sted. Vi skal nu starte med at se på disse to forhold.

Ud fra selve virksomhedens logik skitserede vi før, hvorledes den transaktive side af virksomheden forudsætter, at den samfundsmæssige kultur indeholder delsystemerne *nomos*, organisationsstrukturen, og *etos*, den værdimæssige repræsentation heraf. På samme måde må personligheden have en transaktiv side, *karakteren*, der dels består af de stabile følelsesmæssige relationer, som personen har over for sine nærmeste, og dels af de abstrakte følelsesmæssige dispositioner over for samfundsmæssige relationer i almindelighed. Det første delsystem af personligheden, altså de stabile følelsesmæssige relationer til de konkrete nærtstående personer, som vedkommende person indgår i virksomhed med, vil vi kalde *emotionssystemet*, idet en emotion netop er sådan stabil følelsesmæssig relation til et bestemt andet menneske.

Det andet system, altså de abstrakte dispositioner til sociale relationer i almindelighed, vil vi kalde *værdisystemet*, idet en værdi kan opfattes som en slags generaliseret emotion. (Karpatschof, 1981).

Som en integreret instans for hele personligheden, hvortil også hører den instrumentelle side, kapacitetssiden med færdigheds- og erkendelsessystem, må personligheden ved en så kompliceret virksomhedsstruktur, som i det ak-

tuelle samfundssystem, have en refleksiv instans, nemlig *selvet*. Selvet er den del af personligheden, som er en repræsentation af personligheden i sin helhed. (Karpatschof, 1982b).

Når først personligheden er dannet, så vil virksomhedskoblingen i sig selv indebære, at der løbende sker gensidige justeringer af personligheden og kulturen. Virksomheden skal for så vidt ikke opfattes som et medium, en mystisk æter, hvorigennem sådanne ændringer formidles, men som selve den konkrete menneskelige livsproces, der er udgangspunktet for begribelsen af individets og samfundets væsen, altså personligheden og kulturen. Vi skal nu se på hvordan denne virksomhedskobling kommer i stand.

Selve det antropologiske forhold, at samfundets væsen ikke foreligger eksternt, som ydre natur, men derimod som historisk akkumuleret kultur, og at individets væsen ikke foreligger internt, som indre natur, men derimod som livshistorisk udviklet personlighed, forudsætter en særlig proces, hvorunder menneskebarnet bliver indkoblet i samfundet. Denne proces har jeg kaldt for *myndiggørelse*. Lige som selve virksomheden er myndiggørelsen en konkret proces, der på én gang involverer barnet og det omgivende samfund. Den samfundsmæssig side af myndiggørelsen kan vi kalde for *socialisation*, denne kan enten foregå som en specifik virksomhed, nemlig opdragelse, eller som den uspecifikke samfundsmæssige påvirkning, som blot består i at samfundet foreligger for barnet, der således bombarderes med hele den virksomhed som foregår i barnets omgivelser. Den personlighedsmæssige side af myndiggørelsen er *personlighedsdannelsen*, der samtidig kan anskues som barnets udvikling af en personlighed og som barnets tilegnelse af kulturen.

Lad os nu se på hvordan en samfundsmæssig tilstand af anomi må virke ind på personlighedsdannelse og på personlighedens funktion.

En anomi-tilstand betyder for det første, at den specifikke form for socialisation bliver sat mere eller mindre ud af spillet. Den specifikke socialisation, *opdragelsen*, er jo selve kulturens generationsmæssige transmission, og når kulturen er i opløsning, så er der ikke nogen veldefineret kultur at transmittere. Samtidig indebærer den organisatoriske opløsning, at de myndiggørelsesinstitutioner, som skal varetage opdragelsen, bliver svækket. Opdragelsen lammes således af, at opdragerinstitutionen ikke fungerer socialt, og at den i øvrigt heller ikke længere ved, hvad opdragelsen går ud på.

For det andet bliver barnets egne muligheder for personlighedsudvikling besværliggjort af, at de udviklingspsykologiske forudsætninger for at danne de nødvendige personlighedslag forudsætter en stabil nomos. Som vi netop har beskrevet er personlighedens karakterologiske fundament, emotionssystemet, dvs. de stabile relationer til nærtstående personer. Men at nomos går i opløsning, betyder jo, at de interpersonelle relationer bliver svage, uoverskuelige og modstridende. Barnets muligheder for at udvikle de stabile følelsesmæssige relationer, som er kaldt emotioner, bliver derfor blokeret eller i alt fald besværliggjort. Og når emotionssystemet ikke bliver ordentligt udviklet, så er grundlaget for den abstrakte overbygning, som er kaldt for værdisystemet, naturligvis ikke længere intakt. Dermed er muligheden for at danne selvet heller ikke rigtigt til stede. Og nu er vi så fremme ved den psykologiske væsensbestemmelse af vores fænomen, nemlig *an-auti*, det uudviklede (eller det opløste)

selv.

I denne teori må vi understrege det nære forhold, som selvet har til personlighedens følelsesliv, altså karakteren. Selvet er jo ikke blot noget kognitivt, altså selvforståelse, men også noget emotivt, selvfølelsen. I tretrinsraketten, emotionssystem, værdisystem, selv, ligger der en klar inspiration fra Mead (1934), hvis teori om selvet var, at dette blev dannet gennem udviklingen af den såkaldte "generaliserede anden", som den internalisering af de samfundsmæssige forventninger, hvorfra selvvurderingen bliver mulig. Men en forudsætning for selvets funktion som en generaliseret anden, er jo, at der har været nogle konkrete andre at relatere sig til.

Vi har her skitseret den udviklingspsykologiske teori for an-auti, selvets fravær pga. ugunstige betingelser for personlighedens udvikling. Dette svarer for så vidt til teorien om den narcissistiske personlighedsfixering i det orale stadium. Forskellen er imidlertid den, at hvor narcissismeteorien, som vi har set, lukker sig om personligheden, så forholdet mellem den psykiske og den samfundsmæssige misère bliver uhåndterligt, der er anauti-teorien affødt af en basal antropologi, hvor dette forhold er selve udgangspunktet.

Nu er der imidlertid i narcissismeteorien en vis usikkerhed omkring den livshistoriske placering af den kausale mekanisme. Ud over fixations-hypotesen er der også regressions- og sågar reaktions-hypotesen, hvor den narcissistiske personlighedsudvikling finder sted betydeligt senere. Dette peger, som flere case-analytikere i dette nummer understreger, på en betydelig begrebsmæssig uskarphed i narcissisme-begrebet, der modsvarer den meget store variation i sygdomsbilledet for de såkaldt narcissistiske tilfælde. Denne heterogenitet i selve fænomenets psykologiske fremtrædelse er imidlertid ikke noget alvorligt problem for anauti-teorien. Ud fra denne kan *det svage selv* være fremkommet på to forskellige måder. For det første ved en *forstyrret myndiggørelsesproces*, sådan som vi netop har beskrevet det, og for det andet ved en *opløsning af personligheden efter at det allerede er dannet*.

Ud fra virksomhedsteorien er der nemlig to betingelser for den integrerede virksomhed for en bestemt person. Dels skal personligheden være dannet gennem *myndiggørelsesprocessen*, sådan at individet er blevet ordentligt indkoblet i samfundet, og dels skal den *daglige virksomhed, som individet indgår i, fastholde koblingsrelationen mellem individet og dets sociale kontekst*. Vi skal nu se på den type af anauti, der fremkommer, når den anden betingelse bliver fjernet.

Hvis den virksomhed, som hidtil har været individets kobling til samfundet, forsvinder, eller hvis den virksomhed, som individet er blevet myndiggjort til, bliver umulig at indgå i, så er selve grundbetingelsen for personlighedens eksistens fjernet. Når individets virksomhed bliver blokeret, så foreligger der en yderst alvorlig situation, en psykisk krise, som i første omgang vil mobilisere personens kræfter for at overvinde virksomhedsblokeringen. Når dette imidlertid viser sig umuligt, så er psyken tvunget til at foretage en tilbagetrækning fra den blokerede virksomhed, en afkobling. Hvis denne afkobling er tilstrækkelig massiv indebærer den en demobilisering af den blokeringsramte personlighed, ja der kan være tale om en suspendering af personligheden til fordel for det autonome psykiske system, der alene opretholder den autonome psy-

kiske virksomhed, som er knyttet til organismens bevarelse. En sådan suspendering af personligheden indebærer i første omgang en suspendering af selvets. Det er denne form for anauti, der viser sig hos langtidsarbejdsløse, der ikke er i stand til at kompensere for det centrale tab af virksomhed, som lønarbejdets bortfald indebærer.

Men hvad nu med de tusindvis af unge, som kollektivt er ramt af arbejdsløshed og uddannelsesstop? Om de bliver ofte for anauti afhænger af, om de enkeltvis lader sig personlighedsmæssigt opløse, eller om de kollektivt skaber deres egen virksomhed, og dermed deres egen subkultur. Hvis de gør det, fjerner de lokalt den samfundsmæssige anomie, og de vil derfor selv skabe betingelserne for deres egen personlighedsudvikling gennem den selvskabte virksomhed og den dertil knyttede nomos. Jeg har sammen med min kone (Karpatschof & Karpatschof, 1980, L. Karpatschof, 1983) kaldt en sådan type virksomhed for *selvorganisering*. Ved selvorganisering er der på samme tid tale om *selvstændig organisering af gruppens nomos* og om en *individuel udvikling af selvets*. Eksempler på selvorganisering hos de unge er på den ene side de halv- og helkriminelle bander og på den anden side BZ-bevægelsen.

Virksomhedsteorien er således ikke en defaitistisk determinisme, der forudsiger den psykiske elendighed under en tilstand af generel samfundsmæssig anomie. Anauti er kun én af en række forskellige psykiske måder at forholde sig til anomien. En anden er, at bekæmpe den ved at skabe sin egen nomos. Og den sidste må man ikke overse, for der skal uhyre meget til at fastholde menneskelige individer i en tilstand af afkoblethed. Thi det er, med apostelens ord, ikke godt for mennesket at være alene.

REFERENCER

- BJERG, J. & B. ELLE (eds.) 1982. *Ungdom, socialisation og narcissisme*. København: Unge pædagoger.
- DURKHEIM, E. 1897. *Selvmodet*. København: Fremad, 1977.
- ENGELS, F. 1845. *The Condition of the Working Class in England*. London: Panther.
- KARPATSCHOF, B. 1981. Leontjews virksomhedsbegreb – og menneskets virksomhed. *Psyke & Logos* (1):51-70.
- KARPATSCHOF, B. 1982a. Om empirisk og teoretisk metode i psykologien. *Psyke & Logos* (1):27-54.
- KARPATSCHOF, B. 1982b. Refleksivitet som antropologisk karakteristikum. *Psyke & Logos* (1):239-54.
- KARPATSCHOF, B. & L. KARPATSCHOF 1980. Forebyggelse af galskab eller de gales selvorganisering. *Amalie* 2(1):8-18.
- KARPATSCHOF, L. 1983. Galebevægelsen – de gales selvorganisering. I P. Abrahamson et al. (eds.) *God psykiatri*. Oslo: Universitetsforlaget.
- MARX, K. & F. ENGELS 1848. *Det kommunistiske Manifest*. København: Tiden, 1946.
- MÉAD, G. H. 1935. *Mind, Self & Society*. Chicago: Chicago Un. Press, 1974.
- RASMUSSEN, O. E. 1981. Virksomhedsbegrebets almene bestemmelser. *Psyke & Logos* (1):85-108.
- RIFSMAN, D. 1950. *The Lonely Crowd*. N. Y. Doubleday.
- SÈVE, L. 1978. *Marxisme og personlighedsteori*. København: Rhodos.
- WEBER, M. 1920. *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. København: Fremad, 1976.
- ZIEHE, T. 1975. *Pubertät und Narzissismus*. Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt.